

Дејан Филиповић¹

МЕТОДОЛОГИЈА ДЕФИНИСАЊА ГРАНИЦА НАЦИОНАЛНИХ ПАРКОВА НА ПРИМЕРУ Н.П. "ДУРМИТОР"

Кључне речи: Национални парк, Природни резервац, граница, просторни план

Key Words: National park, Reservation of the nature, Border, Land use plan

Тема која је узета да буде предмет овог реферата представља покушај да се прво уопштено а затим и конкретно на примеру НП "Дурмитор", да методологија и изврши анализа критеријума који се користе приликом утврђивања граница националних паркова. У првом делу рада биће укратко речи о основним карактеристикама појма националног парка. Други део рада садржи анализу критеријума за дефинисање граница националних паркова, док ће у трећем делу бити анализирана ова проблематика на примеру Националног парка "Дурмитор".

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА

Сам појам националног парка стар је више од једног века, па би се самим тим могло очекивати да су скоро сва теоретска питања и практична решења око дефинисања и функционисања националног парка рашчишћена и усаглашена. Мада се у усаглашавању најдаље стигло до принципа заштите ових природних добара, и даље највише недоумица има око разграничења територије националног парка у односу на околину.

Проблем око дефинисања граница националних паркова се, између осталог, јавља и због тога што је немогуће дати општу дефиницију националног парка која би била прихваћена у светским оквирима. Ипак, на десетој Генералној скупштини Међународне уније за заштиту природе усвојена је дефиниција према којој :

Национални парк представља релативно веће подручје

¹
1 Дејан Филиповић, асистент, Географски факултет, Београд

- које обухвата један или више људским активностима неизмењених екосистема, у којем су биљне и животињске врсте, геоморфолошке особености и станишта од посебног научног, образовног и рекреативног значаја, или који садрже природне пределе изванредне лепоте,

- у којем је највиши орган власти земље преузео мере заштите или изузимања од експлоатације и од коришћења на целом подручју и спровео мере за стриктно поштовање еколошких, геоморфолошких и естетских вредности на том подручју,

- у којем је дозвољен улаз посетилаца под специјалним условима за доживљавање парка и ради васпитних, културних и рекреативних потреба."

Законом о заштити природе код нас је национални парк дефинисан као "природно подручје које се одликује посебно вредним и очуваним шумским и другим екосистемима природног састава, другим природним вредностима и реткостима, културно-историјским наслеђем и као целина има посебну вредност и значај за Републику, због чега ужива посебну друштвену помоћ и заштиту."

Границе, услови заштите и коришћења подручја националног парка утврђују се просторним планом подручја посебне намене и програмом заштите и развоја. Просторним планом односно програмом заштите и развоја подручја националног парка утврђују се зоне са одређеним степеном режима заштите као и заштитне зоне националног парка које треба да заштите парк од неповољних утицаја одређених активности у окружењу.

АНАЛИЗА НАЧИНА И КРИТЕРИЈУМА ДЕФИНИСАЊА ГРАНИЦА

Условно најприкладнији критеријум за одређивање граница националног парка може да буде онај који се заснива на посматрању интензитета оних активности и оних интереса који су довели до проглашења неког дела територије за подручје националног парка. То би конкретно значило да се простори са посебним природним вредностима, природним знаменитостима и реткостима стављају под заштиту као посебан друштвени интерес.

Међутим, у пракси, граница подручја националног парка је дефинисана Законом и представља линију која одваја простор са природним, естетским, културним, образовно-васпитним и туристичко-рекреативним вредностима од простора који не поседује наведене карактеристике. Упркос претходно изнетом ставу о "условно" најприкладнијим критеријумима, код нас још увек не постоје поузданија начелна одређења и критеријуми за одређивање граница националних паркова, па их тек треба дефинисати, што ће се покушати овим радом.

Може се рећи да постоје два основна начина за утврђивање граница националних паркова.

Први начин је на основу детаљне научне документације која је урађена за један простор и на овај начин се границе националних паркова најпрецизније одређују. Будући да су национални паркови простори сасвим специфични по својим природним вредностима, основу за утврђивање граница чиниле би научне информације :

1. о врстама, појавама или процесима које подручју дају карактер националног парка - што је више од уобичајеног регистра са основним знацима,
2. информације о проценама стварне вредности (научне, културне итд.) појединих елемената природне или антропогене средине за функције националног парка и
3. информације о могућим негативним антропогеним утицајима на вредности у националном парку.

Међутим, код нас се јавља проблем недостатка обимнијих научних истраживања најчешће због недостатка материјалних средстава а не због недостатка научног кадра, на основу којих би се одредиле границе националног парка.

Други начин утврђивања граница националног парка јавља се у ситуацији када не постоји довољно прецизна, јединствена и квалитетна информатика већ се тежи да се поједина подручја што пре заштите. Овде долази до утврђивања оквирних или прелиминарних граница националног парка на основу оквирне анализе свих природних и створених вредности које могу бити мотив проглашења националног парка. Пошто је на овај начин могуће утврдити само оквирне границе, корекције ових граница се врше на основу накнадних истраживања, обично за потребе израде просторног плана или након утврђивања програма заштите и развоја подручја националног парка. Корекција је неопходна јер се дешава да се изузму површине које би по својим квалитативним обележјима требала да уђу унутар граница парка.

Према досадашњим искуствима, између којих је искуство са НП "Дурмитор" о којем ће касније бити речи, и теоретским расправама, критеријуми за утврђивање граница националних паркова могу се поделити на основне или примарне и додатне или секундарне.

Основни критеријуми би били :

а) заштита изузетних природних и створених вредности односно основног мотива за проглашење парка. Овај критеријум мора бити примаран при утврђивању граница сваког националног парка. Према томе, он диктира обавезу стављања под заштиту свих основних природних и створених вредности на посматраној територији.

б) потреба интегралне заштите са аспекта заштите воде, заштите ваздуха, обухватања вредних али деградираних простора, заштита земљишта, заштита угрожених врста флоре и фауне итд.

в) тенденција ка хомогености простора са аспекта морфологије терена, генезе, пејзажних карактеристика простора итд.

Додатни или секундарни критеријуми за утврђивање граница настају као резултат одређене друштвене ситуације или закона. То су административно-политичка подела територије и питање власништва.

Приликом утврђивања граница националних паркова треба тежити да граница националног парка обухвати шири простор од минималног како би се створила прелазна зона између заштићених подручја и њихове околине.

Граница националног парка представља производ наведених критеријума а који ће од критеријума бити примаран зависи од особености простора и од конкретне територије. Приликом утврђивања граница треба тежити ка груписању целокупне шумско-привредне газдинске јединице ради лакше организације и управљања парком. Такође треба тежити да у границе националног парка уђу сви природни резервати, природни споменици, парк-шуме и значајни видиковци како би национални парк представљао једну комплексну целину и свеобухватан заштићен простор.

Према досадашњим искуствима, граница националних паркова је на терену најчешће одређивана: одељењима шумских газдинских јединица, административном границом (општина, република, држава) и топографским елементима. Колико год је то могуће код националних паркова треба избегавати разграничења административном границом, па чак и међудржавном, јер подручје националног парка захтева потпуну заштиту и очување затеченог стања природе, па код оваквих случајева треба тражити компромисно решење. Уз то, природа је комплексна и недељива тако да административне границе не могу бити оправдане сем у случајевима ако се приближно поклапају са територијом која се жели заштитити.

Постоји још један проблем када је реч о границама националних паркова. Наиме, већ је изнето да у пракси граница националног парка представља линију која одваја простор са естетским, културним, туристичко-рекреативним и другим вредностима од предела који не поседује наведене карактеристике. Овде тежиште треба ставити на то да ли граница националног парка мора бити линеарна или може бити и зонална. Код линеарних граница једна целина је строго одвојена од друге и нема мешања делова једне и друге целине. Такве границе срећемо код литолошких јединица, разграничавања сливова и сл. Када граница између две целине није линијски изражена, разграничавање је зонално, што је последица мешања ареала целина или уклопљености делова једне целине у другу.

И поред тога што линеарне границе имају више предности и боље су за разграничење понекад се мора направити изузетак, нарочито када се ради о националном парку, јер се линијом не може сасвим тачно поделити једна територија, на простор са естетском или културном вредношћу и простор који то не поседује. Уз ово границе националног парка не смеју бити фиксне јер у поступку даљег истраживања парка може доћи до промене граница.

Из свега наведеног се види да јасна методологија дефинисања граница националног парка не постоји већ критеријуми за утврђивање граница зависе конкретно од простора. Граница националног парка је дефинисана Законом а резултат је анализе научних истраживања одређеног простора. Границе националног парка се могу утврдити и методом картирања основних вредности посматраног простора. Преклапањем карата са просторно лоцираним вредностима добијају се површине односно делови који могу бити укључени унутар граница парка, чинити заштитну зону и делови који не испуњавају услове да би ушли у границе националног парка.

ГРАНИЦЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА "ДУРМИТОР"

Уже подручје Дурмитора проглашено је Националним парком 1952. године. Ценећи природне вредности, особености и специфичности слива Таре, 1967. године заштићена је кањонска долина Таре као споменик природе. Границом је обухваћена долина од ушћа реке Бистрице у Тару па све до Шћепан поља, укључујући и део територије Босне и Херцеговине. Кањонска долина Таре је 1977. године проглашена за еколошки резерват UNESCO-а у оквиру програма "Човек и биосфера" (МАБ).

Део слива Таре тј. кањонска долина од ушћа Бистрице у Тару па низводно до ушћа Сушице у Тару, ушла је као посебна зона заштите у границе НП "Дурмитор". Законом о националним парковима Црне Горе детаљно су утврђене границе НП "Дурмитор" и издвојене зоне са посебним режимом заштите у њему. Ценећи укупне природне вредности НП "Дурмитор", UNESCO је 1980. године донео одлуку о упису НП "Дурмитор" у списак Светске културне и природне баштине.

Национални парк "Дурмитор" обухвата : громаду Дурмитора, делове површи Језера и Пивске планине, извориште Буковице и горње делове долина Грабовице и Комарнице, кањон Сушице, кањон Таре од Црних пода до утока Сушице и кањона њених притока Вашковске реке и Драге. Националним парком "Дурмитор" је обухваћено око 30.000 хектара површине.

При утврђивању граница НП "Дурмитор" пошло се од Закона о националним парковима Црне Горе ("Службени лист СР Црне Горе" бр. 6/78) у коме су оне детаљно одређене.

Граница националног парка почиње од Јавороваче (кота 1529 m.), један километар југоисточно од Жабљака, и продужава путем Жабљак-Шавник до

села Ковчице одакле скреће у правцу југозапада (кота 1494 m.), пресеца гробен Ранисаве (кота 1750 m.), захвата највећи део Бољских греда и спушта у Пољане (кота 1303 m.) у долини Комарнице. У продужетку захвата Студену и избија на Велики Бурућковац (кота 2903 m.), па рубом Трескавца у правцу севера преко Николиног дола, Шакачког дола (кота 1930 m.), Оријевице (кота 1839 m.) и Гомиле додирује руб кањона Сушице и продужава овим рубом до Соколине (кота 1334 m.) изнад ушћа Сушице у Тару. У продужетку, граница НП пресеца Тару и избија у правцу истока на границу Босне и Херцеговине и Црне Горе одакле се пење до Рудног поља и одатле десном кањонском страном Таре продужава у правцу истока и југоистока котама 1457 m., 1549 m., 1861 m., 1622 m., 1502 m. и 1438 метара до коте 1407 m. над ушћем Драге у Тару, и даље рубом кањона Драге у правцу севера до Црквине (кота 1080 m.). Одатле у луку граница скреће према југу до коте 1224 m. захватајући коњон Драге. Даља граница води десном ивицом кањона Таре изнад Јаворовачких стена па испод Равни и Заглавка прелази на Игриште (кота 1231 m.), спушта се на Трешњицу (кота 1006 m.), пресеца Селачку реку изнад њеног ушћа у Тару, па преко кота 1120 m. и 1437 m. (Лисац) и испод Вашкола избија на Боровац 1304 m. Даље, рубом кањона преко кота 1691 m. и 1694 m. граница се спушта на ушће Бистрице у Тару. Захватајући Црна пода граница даље води вододелницом на Крстац (кота 1641 m.) и до насеља Јасићи (кота 1360 m.) па захватајући Забојско језеро продужава на север преко Градине (кота 1655 m.), и даље рубом кањона преко Крција, испод Јелиње горе, преко Руданаца и кота 1311 m., 1212 m., 1256 m. и 1276 m. до Разврија. Граница потом иде испод Тргаља, Црног врха и Елава, рубом кањона на Тморску главицу (кота 1425 m.), Камењача (кота 1544 m.), Чуровац (кота 1625 m.), Кук (кота 1610 m.) и избија на Мали Штуоц на коти 1953 метра. Граница се у продужетку спушта у село Босачу (кота 1543 m.) па преко Питомина (кота 1520 m.) и Ковачке долине захватајући насеље Жабљак излази на Јаворовачу (кота 1529 m.).

Код утврђивања граница НП "Дурмитор" може се рећи да су примењени следећи критеријуми :

1. Критеријум очувања, унапређења и заштите посебних природних вредности и културних добара уз могућност њиховог коришћења за научна истраживања, васпитање и рекреацију у складу са еколошким потенцијалима.

2. Критеријум очувања, унапређења и заштите природне средине : флоре, фауне, земљишта, вода, ваздуха, шума, дивљачи, пејзажних и амбијенталног лика - уз њихово наменско коришћење за одговарајуће активности.

Као конкретан критеријум јавља се заштита кањона Таре, заштита језера и централног дела Дурмитора као основних вредности парка. У границама националног парка неопходно је извршити заштиту и унапређење шума као капиталне вредности парка. Према Закону, детаљне границе парка утврђује Републички орган управе надлежан за послове заштите природе а по претходно прибављеном мишљењу Извршног одбора СО чију територију за-

хвата национални парк, Републичког завода за заштиту природе и одговарајуће заједнице.

Одредбом Закона о националним парковима у оквиру граница НП "Дурмитор" издвојено је седам зона са посебним режимом заштите природе, у којима су забрањене све активности које би могле реметити изворност елемената природе. То су следеће зоне :

1. Црно језеро са шумом у непосредној околини,
2. Слив Шкрчких језера и ужа кањонска долина Сушице,
3. Прашума јеле и смрче у сливу Млинског потока,
4. Барно језеро са најужом околином,
5. Прашума црног бора "Црна пода",
6. Ужа кањонска долина Таре и
7. Најужа околина Забојског језера.

На простору ових седам зона све човекове активности треба да стимулишу аутентичан развој. Због тога нарочито треба бити обазрив при свакој интервенцији, било да се ради о санитарној сечи шума, узгојном одстрелу дивљачи или о испаши стоке и туристичким посетама. Сличан режим заштите важи и за остала језера, изворе, планинске врхове, Црвену стијену, Ледену пећину, Дебели намет и више локалитета на којима живе ендемске, реликтне и ретке врсте биљака и животиња, околину Снежника и целу високопланинску зону.

Дефинисање ових седам зона са посебним режимом заштите, односно методологија утврђивања граница, у овом случају полази од појединих вредности геолошких, геоморфолошких, хидрографских, флористичких и фаунистичких елемената, настојећи при томе да их повеже у узајамне целине и комплексе. Међутим, с обзиром на разноврсност и богатство појава и облика на простору НП "Дурмитор" сусрећу се добра исте вредности на различитим деловима, те поједине зоне тако имају енклавни карактер.

Границе НП "Дурмитор" су релативно добро, а може се рећи и одлично, дефинисане јер су све енклаве тј. зоне, локалитети и објекти различитих вредности које имају универзално и изузетно велико значење са естетског или научног становишта обухваћени границама националног парка. Код националних паркова је веома важно да сва природна добра у која спадају природни споменици, природни резервати, затим ретке, проређене или угрожене врсте флоре и фауне, парк-шуме као и значајни видиковци, буду обухваћени границама националног парка.

У Националном парку "Дурмитор" постоји потреба издвајања посебног спелеолошког резервата. Овим резерватом би се обухватио простор Вјетрених брда, Сурутке, Зеленог вира, Малог Ломног дола и Увите греде. Спелеолошким истраживањем је утврђено да је ово подручје једно од најинтересантнијих у Југославији па чак и на свету јер је ово простор који је јединствен у свету по концентрацији дубоких спелеолошких објеката. На

Вјетреном брду истражена је јама дубине 897 метара. Поред ње, ту је јама у Малом Ломном долу дубине 605 m. и јамски систем у Сјеверним Обручинама са 467 m. Поред наведених, у Зеленом виру је истражена јама дубине 180 m. а на подручју Бољских греда 154 метра.

Међутим, и поред добро постављених граница, које нису свуда и природне, а пошто у окружењу постоје значајне природне вредности, границе треба накнадно вредновати и настојати да се најзначајније природне вредности укључе у границе парка, односно обухвате заштитним зонама Парка и утврди режим заштите и активности у њима. Тако на основу валоризације природних вредности Парка и намене коришћења земљишта долази се до закључка да постојеће границе треба проширити на следећим правцима :

1. од Ђуревца према Подгори, обухватајући шумски комплекс Тмора,
2. шумски комплекс Драгашница,
3. горњи део долине Комарнице са кањоном Невидио и оба Пошћенска језера,
4. шумски комплекс Милогора и Борје и
5. доњи слив Селачке реке.

Уз ово, просторним планом НП "Дурмитор" се предвиђа искључење Жабљака из Парка и то до руба шуме Чамовина изнад хотела "Језера", до водотока Отока и Понора и жичаре до пута за Босочу.

На крају, може се рећи да је у интересу ефикасније заштите основних природних вредности Парка потребно формирати заштитну зону Парка. Тако је у његовом непосредном окружењу предвиђена зона која, иако изван граница Парка, чини са Парком природну и органску целину и има велики значај за њега па тиме захтева одређени режим заштите. Ова заштитна зона није предмет просторног плана НП "Дурмитор" мада би то обавезно морала бити (као што је то случај са просторним планом НП "Копаоник") већ се за њену површину дају препоруке које ће се користити при планирању, уређењу и коришћењу територија. Коришћење природних вредности у заштитној зони нужно је ускладити са захтевима заштите и унапређења природне средине. Режимом ове зоне Национални парк би се штитио од угрожавања путем ваздуха, путем подземних вода затим од директног физичког угрожавања нпр. непланском изградњом, од непланског коришћења и загађивања земљишта као и других активности које би довеле до нарушавања природних екосистема.

ЛИТЕРАТУРА - REFERENCES

Церовић Б., (1984): **Дурмитор и кањон Таре** - туристички водич, Национални парк Дурмитор, Београд.

Институт за просторно планирање, (1992): **Просторни план Националног парка Дурмитор**, Скопје.

- Корољ З., (1986): **Критеријуми за одређивање граница и за утврђивање намене површина у националним парковима - на примеру НП Копаоник и Фрушка гора** - дипломски рад, ПМФ - Одсек за географију и просторно планирање, Београд.
- Љешевић М.,(1980): **Животна средина - теорија и методологија истраживања**, ПМФ - Одсек за географске науке, Београд.
- Николић С., (1990): **Национални парк у функцији заштите и коришћења подручја Копаоник**, Зборник радова са научно-стручног скупа "Природа Копаоника - заштита и коришћење", Институт за туризам ПМФ, Београд. Перишић Д., (1985): **О просторном планирању**, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
- Вучковић М., (1986): **Базна студија заштите природне средине и пејзажа за потребе просторног плана и ГУП-а општине Жабљак и НП Дурмитор**, Републички завод за заштиту природе, Титоград.
- Закон о националним парковима Црне Горе**, Службени лист СР Црне Горе бр. 6/78
- Закон о заштити природе**, службени гласник СР Србије бр. 50/75

Filipović Dejan

NATIONAL PARK BORDERS DEFINITION METHODOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE NATIONAL PARK "DURMITOR"

Summary

On the basis of the existing experiences we may say that there are two main methods used in establishment of national park borders. The first one is based on detailed study and scientific documentation, and the second one is applied in cases when it is necessary to protect certain areas without delay, so that borders are but temporarily and arbitrarily outlined, to be corrected later on.

The basic criterion for establishment of borders is protection of the exceptional natural and man-made values, as well as necessity for an integrated protection approach, incorporating protection of water, air, soil, plants and animals. One of the additional criteria is administrative and political division of territory and the issue of ownership.

There is no clearly defined methodology for defining the national park borders, and criteria always depend on characteristics of the particular region. Borders can also be

established by the photogrametric method and the method of mapping all fundamental values in the area under observation.

Borders of the national park "Durmitor" are more or less well defined, and within the park there are seven separate zones under special protection regime. However, the border is not a natural one in all its sections, and it needs some modifications. Besides, for the sake of a more efficient protection of the fundamental natural values, it is necessary to form a protective zone surrounding the park, and institute a special protection regime for some more localities.